

Hodnotenie a monitorovanie Stratégie SR pre rovnosť, inklúziu a participáciu Rómov do roku 2030

Metodický dokument

Apríl 2021

Verzia 2

OBSAH

ÚVOD	3
INŠTITUCIONÁLNE ZABEZPEČENIE.....	4
PRINCÍP PARTNERSTVA	5
ZDROJE DÁT	7
NASTAVENIE UKAZOVATEĽOV	9
PREDMET HODNOTENIA A MONITOROVANIA	11
PROCES MONITOROVANIA.....	13
1. Ročná správa o napĺňaní Akčných plánov Stratégie.....	14
2. Národná správa o napĺňaní Stratégie predkladaná na EK.....	15
PROCES HODNOTENIA.....	16
1. Externé hodnotenie napĺňania cieľov Stratégie	20
2. Dopadové hodnotenia v tematických oblastiach Stratégie.....	21
3. Prípadové štúdie o príkladoch dobrej praxe vo vybraných témach.....	23
4. Hodnotenie dopadu EŠIF na napĺňanie cieľov Stratégie	24
ZVEREJŇOVANIE ZISTENÍ MONITOROVANIA A HODNOTENIA	25
POTREBNÉ ZDROJE	26
REFERENCIE	27

Zoznam použitých skratiek

EK	Európska komisia
EŠIF	Európske štrukturálne a investičné fondy
EÚ	Európska únia
FRA	Agentúra Európskej komisie pre základné práva
MRK	marginalizovaná rómska komunita / marginalizované rómske komunity
SR	Slovenská republika
ŠR	Štátny rozpočet
ÚSVRK	Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity

ÚVOD

Zámerom predkladaného dokumentu je ponúknuť rámec pre hodnotenie a monitorovanie napĺňania cieľov Stratégie SR pre rovnosť, inklúziu a participáciu Rómov do roku 2030 a určiť základné štandardy, prostredníctvom ktorých bude proces hodnotenia a monitorovania prebiehať.

Obsah dokumentu vo veľkej miere nadväzuje na skúsenosti získané prostredníctvom realizácie rámca pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie pre integráciu Rómov do roku 2020, kedy boli naplnené základné podmienky, či v zmysle inštitucionálneho alebo finančného zabezpečenia, potrebné pre systematický výkon hodnotenia a monitorovania.

Národný rámec hodnotenia a monitorovania Stratégie SR pre integráciu Rómov do roku 2020 bol podmienený záväzkami, ktoré boli prijaté tak na európskej ako i národnej úrovni. Išlo najmä o Oznámenie Komisie KOM(2011)173 Európskemu parlamentu, Rade Európskej Únie, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov - Rámec EÚ pre národné stratégie integrácie Rómov do roku 2020, z ktorého sa následne odvíjali ďalšie. Na národnej úrovni to boli viaceré Uznesenia vlády SR, prostredníctvom ktorých boli jednotlivé relevantné rezorty zaviazané sa aktívne zúčastňovať na napĺňaní ako i hodnotení a monitorovaní napĺňania cieľov Stratégie SR pre integráciu Rómov do roku 2020.

V súvislosti so Stratégiou SR pre rovnosť, inklúziu a participáciu Rómov do roku 2030 (ďalej ako Stratégia) základný rámec hodnotenia a monitorovania vychádza z európskeho dokumentu Odporúčanie Rady z 12. marca 2021 o rovnosti, začleňovaní a účasti Rómov (2021/C 93/01).

Prostredníctvom dokumentu Európska komisia jednotlivým členským štátom odporučila dodržať jednotnú štruktúru národných stratégií a tieto formulovať prostredníctvom piatich základných kapitol. Ide o kapitolu ohľadom

- troch horizontálnych cieľoch zameraných na predchádzanie a znižovanie diskriminácie prostredníctvom posilňovania rovnosti, začlenenia a účasti Rómov;
- štyroch sektorových cieľoch, ktorými sú i) vzdelávanie, ii) zamestnanosť, iii) zdravie a sociálne služby a iv) bývanie a základne služby;
- partnerstva a inštitucionálnej kapacity;
- financovania;
- monitorovania a vykazovania.

Dodržanie identickej štruktúry národných stratégií prijatých na úrovni jednotlivých členských štátov je cestou ku uľahčeniu hodnotenia pokroku a výsledkov desaťročného plánu Európskej únie v oblasti integrácie Rómov. Rovnako môže posilniť synergiu s ďalšími iniciatívami Európskej únie, jednotlivých členských štátov ako i nadnárodných organizácií a občianskeho sektora realizovanými s cieľom lepšieho začlenia Rómov s pomocou finančných prostriedkov európskeho spoločenstva.

Európska komisia členské krajiny zaväzuje ku vytvoreniu funkčného systému monitorovania a hodnotenia národných stratégií. Pokrok v realizácii cieľov národných stratégií má byť monitorovaný a hodnotený prostredníctvom spoločného rámca ukazovateľov definovaných v spolupráci Agentúry Európskej komisie pre základné práva (ďalej ako FRA), pracovnej skupiny EK pre ukazovatele inklúzie Rómov koordinovanej FRA, národných kontaktných bodov (v prípade Slovenska to je Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity) a národných štatistických úradov.

V zmysle dokumentu Odporúčanie Rady o rovnosti, začleňovaní a účasti Rómov (2021/C 93/01) z 12.marca 2021, Európska komisia jednotlivé členské štáty vyzýva ku reportovaniu pokroku v dosahovaní cieľov národných stratégií v dvojročnej periodicite. Navrhuje roky 2023, 2025, 2027 a 2029. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím, kedy bol pokrok vykazovaný každoročne, ide zo strany EK o významné uľahčenie procesu monitorovania. Európska komisia tiež navrhuje zachovanie modelu monitorovania a hodnotenia realizovaného na európskej úrovni, ktoré bude prebiehať prostredníctvom pravidelných monitorovacích správ predložených v rokoch 2022, 2024, 2026 a 2028; prostredníctvom správ vypracovaných občianskou spoločnosťou (tzv. Civil Monitor) a predložených v rokoch 2022, 2024, 2026 a 2028; prostredníctvom správ o dosahovaní výsledkových indikátoroch s pomocou európskych finančných zdrojov predložených v rokoch 2024 a 2029. V zmysle uvedeného návrhu je tiež plánovaná realizácia detailného hodnotenia v realizácii národných stratégií a realizácia ex-post hodnotenia stratégií. Proces monitorovania a hodnotenia realizovaný na európskej úrovni bude čerpať z pravidelného zberu dát realizovaného FRA v rokoch 2020, 2024 a 2028 ako i z národných monitorovacích správ. Je preto kľúčové, aby národný proces monitorovania a hodnotenia bol kompatibilný a voči európskemu rámcu monitorovania a hodnotenia podporný.

INŠTITUCIONÁLNE ZABEZPEČENIE

Národným kontaktným bodom pre realizáciu a hodnotenie Stratégie SR pre rovnosť, inklúziu a participáciu Rómov do roku 2030 (ďalej ako Stratégia) je **Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity** (ďalej ako ÚSVRK). Tento v súvislosti s dosahovaním cieľov Stratégie plní koordinačnú úlohu. V zmysle Zákona 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy však nenesie zodpovednosť za napĺňanie cieľov definovaných v štyroch tematických oblastiach, ktorými sú i) vzdelávanie, ii) zamestnanosť, iii) zdravie a sociálne služby a iv) bývanie a základne služby. Je preto potrebné vytvoriť nástroje, ktoré zabezpečia efektívne napĺňanie cieľov Stratégie na jednotlivých rezortoch.

Ide o prevzatie tak politickej ako i technickej zodpovednosti za plnenie konkrétnych cieľov. V súvislosti s politickou zodpovednosťou je potrebné zabezpečiť aby bolo napĺňanie cieľov Stratégie zaradené do portfólia zodpovednosti konkrétneho člena vedenia ministerstva (buď ministra/ministerky alebo štátneho tajomníka/tajomníčky). Tento bude zodpovedať za zabezpečenie podmienok potrebných pre úspešne plnenie Stratégie.

V súvislosti s technickým zabezpečením ide najmä o **určenie zodpovedného odboru/oddelenia, ktoré bude na jednotlivých ministerstvách zodpovedné za napĺňanie cieľov Stratégie**, bude plniť úlohu rezortného kontaktného a koordinačného bodu a bude zabezpečovať pravidelný odpočet Stratégie. Je potrebné zabezpečiť, aby určený odbor/oddelenie disponovalo dostatočnými kompetenciami potrebnými pre koordináciu činnosti konkrétneho rezortu v súvislosti s napĺňaním cieľov Stratégie.

Ku prevzatiu politickej a technickej zodpovednosti je jednotlivé ministerstvá možné zaviazat prostredníctvom uznesenia vlády SR, ktoré jednotlivé ministerstvá tiež zaviaže ku napĺňaniu konkrétnych cieľov Stratégie.

Za účelom realizácie systematického hodnotenia a monitorovania Stratégie a politík podporujúcich napĺňanie cieľov Stratégie je na ÚSVRK, ktorý plní úlohu koordinátora a národného kontaktného bodu, potrebné vytvoriť stabilnú analytickú jednotku. Jej činnosť sa sústreďí na zber a analýzu dát potrebných pre realizáciu verejných politík podporujúcich integráciu Rómov a napĺňanie cieľov Stratégie. V minulosti bola činnosť takejto jednotky zabezpečená prostredníctvom národného projektu financovaného z prostriedkov ESF.

Externú expertízu potrebnú pre zabezpečenie nezávislosti v procese hodnotenia a monitorovania je možné zabezpečiť prostredníctvom tzv. **panelu expertov**, ktorý je vytvorený z rešpektovaných expertov a expertiek v jednotlivých tematických oblastiach Stratégie. Títo plnia kľúčovú úlohu v procese verifikácie údajov uvedených v monitorovacích správach ako i v súvislosti s formuláciou cieľov a metodológie konkrétnych hodnotení. Panel expertov je zložený z minimálne štyroch a maximálne ôsmich členov, tak aby obsah každého z tematických a horizontálnych cieľov Stratégie bol garantovaný aspoň jedným členom/členkou panelu expertov. Členovia panelu expertov sú menovaní dekrétom splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity na obdobie piatich rokov. Členovia a členky panelu expertov môžu byť za svoju prácu honorovaní.

PRINCÍP PARTNERSTVA

Zapojenie širokého spektra aktérov do hodnotenia a monitorovania a rešpektovanie princípu partnerstva, pomáha zohľadniť paletu aspektov (regionálnych, sektorových, sociálnych, ekonomických ľudsko-právnych atď.) v procese monitorovania a hodnotenia Stratégie, čím je možné dosiahnuť vyššiu kvalitu tak celého procesu ako i jednotlivých výstupov monitorovania a hodnotenia.

Okrem zapojenia jednotlivých dotknutých rezortov ústrednej štátnej správy sa očakáva i zapojenie zástupcov miestnej a regionálnej samosprávy, mimovládneho sektora, akademickej obce, ako i samotných Rómov.

Uvedené zainteresované skupiny by mali mať príležitosť sa plnohodnotne zúčastňovať na tvorbe dizajnu monitorovania a hodnotenia Stratégie, na rozhodnutiach ohľadom určenia

cieľových hodnôt v súvislosti s jednotlivými ukazovateľmi, zbere dát, komentovaní a prijímaní monitorovacích a hodnotiacich správ.

So zámerom zabezpečiť nezávislý pohľad na napĺňanie cieľov Stratégie je vhodné, aby boli vytvorené podmienky pre pravidelné monitorovanie a hodnotenie pokroku Stratégie zo strany občianskej spoločnosti a samotných Rómov.

Účasť zástupcov zainteresovaných strán na procese monitoringu a hodnotenia je zabezpečená prostredníctvom tzv. **Tematickej pracovnej skupiny splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity pre monitorovanie a hodnotenie Stratégie SR pre rovnosť, inklúziu a participáciu Rómov do roku 2030** (ďalej ako Pracovná skupina pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie).

Činnosť Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie nadväzuje na činnosť Tematickej pracovnej skupiny splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity pre monitorovanie a hodnotenie Stratégie Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020. Činnosť Pracovnej skupiny pre monitorovanie a hodnotenie Stratégie je ošetrená samostatným štatútom, ktorý určuje základné princípy fungovania a zloženie Pracovnej skupiny. Štruktúra členov Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie rešpektuje princíp paritného zastúpenia, kedy by počet členov zastupujúcich orgány ústrednej štátnej správy nemal presiahnuť počet členov zastupujúcich miestnu a regionálnu samosprávu, MVO a akademickú obec, pričom celkový počet členov Pracovnej skupiny pre monitorovanie a hodnotenie by nemal byť vyšší ako 20. Pracovná skupina dohliada na správnosť a pravidelnosť v procese hodnotenia a monitorovania pokroku Stratégie a na transparentnú komunikáciu identifikovaných zistení.

Úloha samotných Rómov a ich osobná skúsenosť s napĺňaním cieľov Stratégie je v procese hodnotenia a monitorovania nezastupiteľná. Je preto potrebné vytvoriť podmienky, prostredníctvom ktorých môže byť ich účasť zabezpečená. Vhodnou platformou je **zapojenie rómskych a pro-rómskych organizácií pracujúcich na miestnej úrovni** do Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie ako i do ďalších aktivít realizovaných v súvislosti s hodnotením a monitorovaním Stratégie. Pre ich plnohodnotné zapojenie je potrebné sa zamerať na posilnenie ich kapacít v téme monitorovania a hodnotenia verejných politík. Okrem podpory vo forme školení je potrebné ich účasť na procese hodnotenia a monitorovania aj finančne kompenzovať. Ich zapojenie musí rešpektovať princípy rovnosti, transparentnosti, prístupu orientovaného na výsledok a komplementarity. Musí byť zabezpečený transparentný proces výberu zapojených organizácií, ktorých každá reprezentuje hlas konkrétnej skupiny Rómov v konkrétnom prostredia a lokality.

ZDROJE DÁT

Možnosť monitorovať a vyhodnocovať dopady jednotlivých opatrení je vo veľkej miere podmienená dostupnosťou kvalitných a relevantných dát. Etablovaný systém zberu dát je pre realizáciu kvalitného hodnotenia a monitorovania kľúčový.

Právo členských štátov si zvoliť vlastné metódy a procesy zberu dát potrebných pre výkon monitorovania a hodnotenia je zo strany Európskej komisie v plnej miere rešpektované. Európska komisia však zdôrazňuje povinnosť členských krajín zber dát realizovať v súlade s Nariadením Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2016/679 o ochrane fyzických osôb pri spracúvaní osobných údajov a o voľnom pohybe takýchto údajov, ktorým sa zrušuje smernica 95/46/ES (všeobecné nariadenie o ochrane údajov) a v súlade so Smernicou o zlepšení zberu a využitia dát o rovnosti, ktorú v roku 2018 zverejnila pracovná skupina fungujúca pod tzv. „High-Level Group on Non-Discrimination, Equality and Diversity“.

S ohľadom na existujúce informačné zdroje a štatistické systémy, majú v cielených inkluzívnych politikách nezastupiteľný význam informácie získané prostredníctvom **Atlasu rómskych komunít**. Tento je považovaný za jeden z kľúčových nástrojov pre plánovanie politik v oblasti inklúzie Rómov a využitia fondov EÚ. Atlas rómskych komunít zhromažďuje dáta metódou sociografického teritoriálneho mapovania, pričom sa sústreďuje na popisanie technickej vybavenosti rómskych osídlení, mieru priestorovej integrácie rómskych osídlení s väčšinovou populáciou a popisanie štrukturálnych nerovností medzi rómskymi osídleniami a časťami obce obývanými majoritnou populáciou. Atlas rómskych komunít sa nesústreďuje na zber informácií o jednotlivcoch, ale o rómskych osídleniach. Rómske osídlenie bolo pre potreby aktualizácie Atlasu rómskych komunít z roku 2019 definované ako ucelená časť (napr. ulica, zoskupenie domov, sídlisko alebo jeho časť), kde žije viac ako (približne) päť rómskych domácností alebo viac ako (približne) 30 ľudí a toto osídlenie je majoritnou časťou obyvateľov vnímané ako rómska osada/rómsky tábor.

Doposiaľ boli realizované tri cykly mapovania, išlo o roky 2004, 2013 a 2019. Opakovanie mapovania ponúka príležitosť pre sledovanie dát v časových radoch a sledovanie trendov vývoja. Je preto dôležité zabezpečiť, aby bol Atlas rómskych komunít pravidelne aktualizovaný i v budúcom období. Vzhľadom na nízku mieru dynamiky sledovaných ukazovateľov, z ktorých väčšina má infraštruktúrny charakter, odporúčané obdobie medzi dvoma aktualizáciami Atlasu rómskych komunít je 5-10 rokov.

Rovnako dôležitým zdrojom dát o situácii ľudí z MRK sa stalo **výberové zisťovanie EU SILC MRK**. Realizácia výberového zisťovania bola uskutočnená na základe Aktualizovaných akčných plánov Stratégie Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020 pre roky 2016-2018, kde jeden z čiastkových cieľov bol definovaný ako „Skvalitniť zber a analýzu dát o Rómoch“. Tento mal byť dosiahnutý formou realizácie aktivity „Zahrnúť obyvateľov MRK do pravidelných výberových zisťovaní EU SILC“. Zisťovanie EU SILC MRK prebehlo ako súčasť aktivity národného projektu „Monitorovanie a hodnotenie inkluzívnych politik a ich dopad

na marginalizované rómske komunity“ realizovaného ÚSVRK a financovaného z prostriedkov ESF. Prvé zisťovanie bolo realizované Štatistickým úradom Slovenskej republiky v spolupráci s ÚSVRK v roku 2018 na vzorke približne 1 000 domácnosti. Ako opora výberu domácnosti slúžil Atlas rómskych komunít z roku 2013. Domácnosti boli vybrané tak, aby tvorili reprezentatívnu vzorku marginalizovaných rómskych komunít. Druhé zisťovanie bolo realizované v roku 2020, rovnako na vzorke približne 1000 domácností.

Výberové zisťovanie EU SILC MRK sa sústreďuje na otázky príjmov a životných podmienok v MRK. Jedným z cieľom zisťovania EU SILC MRK je, aby údaje a výsledky zisťovania boli porovnateľné so štandardným zisťovaním EU-SILC na základe čoho je možné sledovať mieru štrukturálnych nerovností medzi situáciou ľudí z MRK a väčšinovou populáciou.

EU SILC MRK poskytuje nenahraditeľné informácie o sociálnej situácii domácnosti z prostredia MRK a spolu s informáciami získanými prostredníctvom Atlasu rómskych komunít ponúka plastickú informáciu o situácii v MRK. Opakovanie zisťovania ponúka časové rady sledovaných ukazovateľov, na základe čoho je možné sledovať trendy vývoja a efektívne nastavovať verejné politiky. Je preto viac ako dôležité aby EU SILC MRK bol zaradený medzi štandardné a opakované zisťovania realizované v pravidelnej periodicite i v budúcnosti. Odporúčané obdobie medzi jednotlivými cyklami výberového zisťovania sú 2-3 roky.

Pre účely lepšieho monitorovania a hodnotenia Stratégie je tiež **dôležité posilniť spoluprácu s vybranými orgánmi štátnej správy, ktoré sa venujú zberu dát v jednotlivých, kompetenčne prislúchajúcich, témach.** Ide najmä o dáta v oblasti vzdelávania, sociálnej politiky, zamestnanosti, verejného poistenia, štátnych dávok, zdravotnej starostlivosti alebo využívania základnej infraštruktúry.

Existencia širokého spektra dát zbieraných rôznymi organizáciami štátnej správy v rámci najrôznejších typov povinného sektorového vykazovania zostáva pre účely iných, ako priamo dotknutých organizácii (teda organizácii, pre účely ktorých sa zber dát realizuje) často nedostupná. Tzv. datamanažment alebo tzv. open-data (samozrejme pri zachovaní všetkých štandardov súvisiacich s ochranou dát a ochranou verejných údajov) je v prostredí štátnej správy na Slovensku stále málo využívaný.

Je preto potrebné zrealizovať komplexný audit typu, rozsahu a relevantnosti dát zbieraných jednotlivými organizáciami štátnej správy a zbierané dáta posúdiť v spektre otázok súvisiacich s integráciou Rómov. Existujúce vykazovanie môže byť následne upravené/doplnené tak, aby poskytovalo aj dáta využiteľné pre účely monitorovania a hodnotenia v napĺňaní cieľov Stratégie.

V mnohých prípadoch tiež nie je potrebné existujúci systém zberu dát dopĺňať o nové, prípadne upravené dotazníky/otázky. V mnohých prípadoch by bolo úplne postačujúce, ak by existujúce dáta boli sprístupňované v potrebnej granularite, či v zmysle územného alebo iného členenia. V súvislosti s územným členením by bolo žiaduce, ak by existujúce datasety boli sprístupnené aj na úrovni obce alebo tzv. základnej sídelnej jednotky (v štatistickom

registri územných jednotiek označené ako „NAZZSJ“). Nižšie členenie (napr. na úroveň ulíc) nie je potrebné a vzhľadom na ochranu osobných údajov ani vhodné. Pri sprístupňovaní existujúcich dát je potrebné zohľadňovať štandardy ochrany dát a ochrany osobných údajov, nie je preto žiaduce, aby boli sprístupňované akékoľvek dáta osobného charakteru, prípadne, aby boli dáta sprístupňované v granularite, ktorá by umožňovala identifikáciu osobných údajov. Sprístupnenie dát na úrovni obcí umožní ich prepojenie z dátami Atlasu rómskych komunít, čím je možné posilniť kvalitu dát potrebných pre systematické monitorovanie a hodnotenie pokroku v napĺňaní cieľov Stratégie.

Identifikované organizácie štátnej správy, ktoré potrebujú dáta zbierajú, môžu byť ku súčinnosti s ÚSVRK zaviazané samostatným uznesením vlády SR.

Pri tvorbe systému v zbere dát je potrebné zohľadniť **potrebu sledovania novej intersekcionality znevýhodnenia** ľudí z prostredia MRK. Viaceré teórie naznačujú, že každé ďalšie znevýhodnenie marginalizáciu dotknutej osoby znásobuje. S cieľom tvorby citlivých verejných politík je preto potrebné, aby dáta boli zbierané a zverejňované minimálne v rodovom členení. V prípade možností by bolo vhodné sledovať aj ďalšie typy znevýhodnení ako napr. prítomnosť zdravotného znevýhodnenia, nízkej miery vzdelania a iné.

Aj vzhľadom na možnú citlivosť zbieraných dát, je potrebné, aby bolo k otázkam súvisiacim so zberom dát pristupované s maximálnou mierou zodpovednosti. Pri definovaní princípov zberu dát je možné sa inšpirovať odporúčaniami Vysokého komisára OSN pre ľudské práva, ohľadom dodržiavania ľudských práv v súvislosti so zhromažďovaním dát (OHCHR, 2012). Ide o princíp slobodnej účasti respondentov na zbere dát; princíp seba-identifikácie respondentov, kedy sa respondent môže slobodne rozhodnúť či odkryje určité typy charakteristík (zber dát nesmie mať na účastníka negatívny dopad), princíp potrebného členenia dát, tak aby dáta umožnili komparáciu situácie vybraných skupín; princíp transparentnosti, rešpektu voči ochrane súkromia a zodpovednosti v navrhovaní, zbere a využívaní dát, tak aby tieto nemohli byť zneužitú.

NASTAVENIE UKAZOVATEĽOV

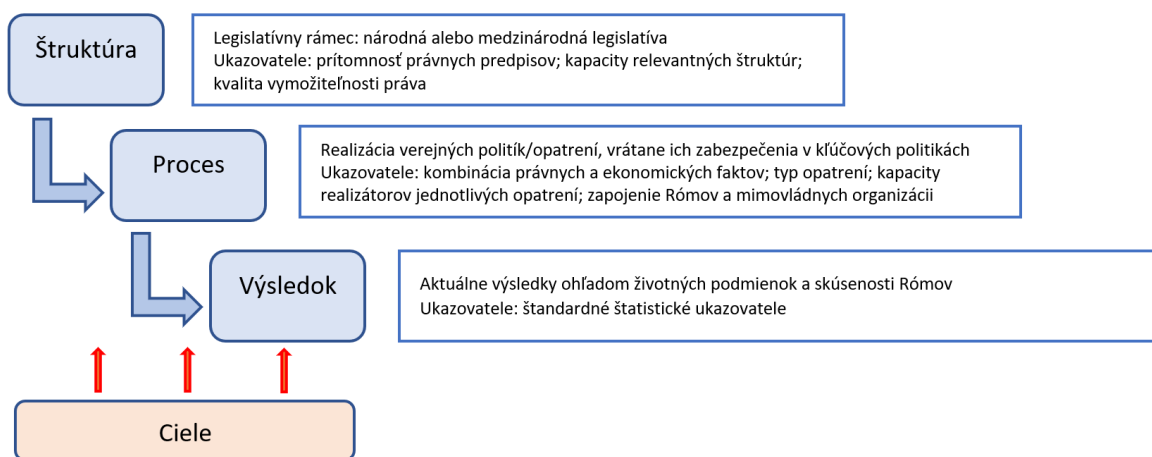
Európska komisia vo svojich dokumentoch upozorňuje na dôležitosť správneho nastavenia ukazovateľov, voči ktorým je pokrok v napĺňaní cieľov národnej stratégie hodnotený a monitorovaný.

V snahe vytvoriť monitorovací rámec postavený na porovnateľných, robustných a relevantných ukazovateľoch, Agentúra Európskej únie pre základné práva (FRA) na podnet Európskej komisie vypracovala základný rámec ukazovateľov o rovnosti, začlenení a účasti Rómov. Členské štáty sú vyzvané, aby pri vytváraní zoznamu ukazovateľov, prostredníctvom ktorých budú merať pokrok v realizácii vnútroštátnych stratégií, prioritne využili ponuku spoločného rámca ukazovateľov pre rovnosť, začlenenie a účasť Rómov. Toto im však

nebráni zoznam doplniť o ukazovatele, ktoré reflektujú špecifickú situáciu konkrétnej krajiny v súvislosti s rozdielmi medzi rómskou a nerómskou časťou populácie.

Rámec ukazovateľov navrhovaný FRA využíva ľudsko-právny prístup odporúčaný úradom Vysokého komisára OSN pre ľudské práva pri posudzovaní súladu so štandardami dodržiavania ľudských práv. Model sa zameriava na posúdenie troch základných a vzájomne prepojených aspektov napĺňania ľudských práv, ktorými sú:

- prítomnosť právneho a politického rámca (štrukturálne ukazovatele)
- prítomnosť konkrétnych opatrení (procesné ukazovatele)
- dosiahnutie výsledkov, aj z pohľadu dotknutých osôb (výsledkové ukazovatele)

Graf 1: Grafické zobrazenie rámca ukazovateľov podľa FRA, zdroj: FRA (2020)

Prijatím európskeho rámca a národných stratégií pre rovnosť, začlenenie a účasť Rómov do roku 2030 sa prvá úroveň ukazovateľov (prítomnosť právneho a politického rámca) stáva automaticky naplnenou. Spoločný rámec ukazovateľov vytvorený FRA preto nezahŕňa úroveň tzv. štrukturálnych ukazovateľov. Nič však nevylučuje, aby v prípade potreby a záujmu konkrétnej krajiny, tieto zostali sledované a ich pokrok bol na národnej úrovni vykazovaný.

Portfólio spoločných ukazovateľov vypracované FRA zahŕňa dva typy ukazovateľov. Ide o tzv. procesné ukazovatele a výsledkové ukazovatele.

- Procesné ukazovatele odkazujú na konkrétne opatrenia a aktivity (programy, projekty a pod.) použité na dosiahnutie cieľov vnútroštátneho strategického rámca pre integráciu Rómov. Procesné ukazovatele sú merané prostredníctvom dát, najmä, kvalitatívneho charakteru, pochádzajúcich z rôznych zdrojov, akými sú napr. administratívne zdroje; sekundárny výskum (desk research); metódy kvalitatívneho výskumu ako rozhovory s expertmi ako i samotnými Rómami; konzultácie s relevantnými aktérmi, akými sú mimovládne organizácie, rómske platformy, úrad verejnej ochrankyne ľudských práv atď.; monitoring médií a iné.

- Výsledkové ukazovatele odkazujú na meranie pokroku pri dosahovaní stanovených cieľových hodnôt, pričom využívajú najmä štatistické a administratívne dáta a/alebo údaje získané prostredníctvom prieskumov. Úlohu základného zdroja potrebných dát pre určenie východiskových a cieľových hodnôt výsledkových ukazovateľov aktuálne plní EU-MIDIS II realizovaný FRA zverejnený v roku 2017, Prieskum o základných právach realizovaný FRA zverejnený v roku 2020, Atlas rómskych komunít 2019 realizovaný ÚSVRK a EU SILC MRK 2018 realizovaný Štatistickým úradom SR v roku 2018. Ide o dáta kvantitatívneho charakteru.

Pri formulovaní ukazovateľov je kľúčové zohľadňovať dostupnosť a existenciu relevantných dát, prostredníctvom ktorých je možné pokrok merať. Kľúčovou podmienkou je, aby dáta boli schopné zohľadniť aspekt etnicity a poskytovali dostatočne relevantné a robustné informácie o situácii Rómov, prípadne ľudí z prostredia MRK. Vzhľadom na absenciu etnických dát vo viacerých tematických oblastiach Stratégie, je potrebné stanoviť tzv. „proxy“ dáta, pri ktorých sa namiesto etnických dát využíva ako zástupný predmet ukazovateľa celok, v ktorom sa predpokladá väčší výskyt príslušníkov niektorej cieľovej skupiny Stratégie. Ide obyčajne o dáta socioekonomického charakteru konkrétneho územia, ktoré sa vyznačuje vysokým počtom ľudí žijúcich v prostrední MRK. Je preto vysoko pravdepodobné, že v prípade, ak je na tomto území zaznamenaný pokrok v určitej oblasti, tento sa týka aj ľudí z prostredia MRK. Iným typom zástupného celku môže byť konkrétna skupina ľudí v špecifickej situácia, napr. deti a žiaci zo sociálne znevýhodneného prostredia (SZP), poberatelia príspevku v hmotnej núdzi, atď.

V súvislosti s hodnotením a monitorovaním pokroku v dosahovaní cieľov Stratégie je dôležité určiť východiskové a cieľové hodnoty, ktoré by počas určených období mali byť naplnené. Stanovenie ukazovateľa bez určenia východiskovej a cieľovej hodnoty nemá pre proces monitorovania a hodnotenia veľký význam. Okrem iného prináša i riziko manipulácie v procese hodnotenia a monitorovania pokroku, nakoľko ponúka možnosť východiskové a cieľové hodnoty účelovo prispôbovať aktuálnym potrebám.

PREDMET HODNOTENIA A MONITOROVANIA

Pri vytváraní stratégie hodnotenia a monitorovania je dôležité poznať predmet hodnotenia a základne otázky, na ktoré má proces hodnotenia a monitorovania poskytnúť odpovede.

Hlavným cieľom EU strategického rámca pre rovnosť, začlenenie a účasť Rómov do roku 2030 ako i samotnej Stratégie je podporiť skutočnú rovnosť, efektívne socio-ekonomické začlenenie a plnohodnotnú participáciu Rómov. V nadväznosti na odporúčania Európskej komisie ako i výstupy FRA (FRA, 2020) hlavný dôraz procesu monitorovania a hodnotenia sa má prioritne sústrediť na meranie pokroku v súvislosti s posilňovaním rovnosti, začlenenia

a účasti Rómov v súvislosti so štyrmi sektorovými oblasťami: i) vzdelávanie, ii) zamestnanosť, iii) zdravie a sociálne služby a iv) bývanie a základne služby.

Pokrok v uvedených oblastiach je hodnotený a monitorovaný prostredníctvom troch horizontálnych a štyroch sektorových cieľov EU strategického rámca pre rovnosť, začlenenie a účasť Rómov do roku 2030, ktorými sú

Horizontálne ciele:

1. Predchádzať a bojovať proti anticiganizmu a diskriminácii
2. Znižovať chudobu a sociálne vylúčenie
3. Podporovať účasť prostredníctvom zmocňovania, spolupráce a dôvery

Sektorové ciele:

1. Zvýšiť skutočne rovný prístup ku kvalitnému inkluzívnemu vzdelávaniu v hlavnom vzdelávacom prúde
2. Zvýšiť skutočne rovný prístup ku kvalitnému a dlhodobému zamestnaniu
3. Zlepšiť zdravie Rómov a zvýšiť skutočne rovný prístup ku kvalitnej zdravotnej starostlivosti a sociálnym službám
4. Zvýšiť skutočne rovný prístup ku adekvátnemu a desegregovanému bývaniu a základnej infraštruktúre.

Pokrok v súvislosti s vyššie uvedenými cieľmi bude meraný prostredníctvom ukazovateľov vyplývajúcich zo spoločného rámca ukazovateľov pripraveného FRA ako i prostredníctvom ukazovateľov, ktoré boli vytvorené na národnej úrovni, a ktoré lepšie reflektujú špecifická situácie na Slovensku.

Pre pokrok v napĺňaní vyššie uvedených cieľov je esenciálne zabezpečiť dostatočné finančné zdroje a vhodné inštitucionálne ukotvenie. Adekvátne finančné a vhodné inštitucionálne zabezpečenie patria ku štrukturálnym podmienkam umožňujúcim úspešné napĺňanie cieľov Stratégie. V procese monitorovania a hodnotenia by teda mali byť zohľadnené i otázky súvisiace s výškou finančnej alokácie, jej vnútorným členením (EŠIF, národné zdroje, rozpočet obcí a miest...), adresnosťou finančných prostriedkov, kapacitou zodpovedných inštitúcií a zapojením relevantných partnerov.

Pri stanovení monitorovacieho a hodnotiaceho rámca je dôležité rozlišovať medzi metódami a účelom monitorovania a metódami a účelom hodnotenia. Monitorovanie je pre účely tohto dokumentu vnímané ako súvislý proces, zameraný na pravidelné spracovanie a zverejňovanie údajov, prostredníctvom ktorých je možné demonštrovať trend v napĺňaní jednotlivých cieľov. Na druhej strane, hodnotenie sa sústreďuje na proces posúdenia prínosu realizácie jednotlivých aktivít Stratégie a ich súladu so stanovenými cieľmi. Vzhľadom na odlišný charakter oboch činností je dôležité voliť adekvátne metódy, ktoré umožnia naplnenie uvedených činností. Napriek odlišnosti monitorovania a hodnotenia, ide o vzájomne úzko súvisiace činnosti, nakoľko výsledky monitorovania sú obvyčajne použité v prospech hodnotenia a rozsah monitorovania je často určený aj potrebami hodnotenia.

PROCES MONITOROVANIA

Rámec monitorovania je vytváraný špecificky za účelom sledovania pokroku v napĺňaní stanovených cieľov na úrovni jednotlivých opatrení alebo aktivít. Ide o súvislý proces, počas ktorého sú informácie vyhodnocované a zverejňované v pravidelnej periodicite. Monitorovanie sa prioritne sústreďuje na vyhodnocovanie pokroku voči výsledkovým ukazovateľom a pre tento účel sú vo veľkej miere využívané dáta kvantitatívneho charakteru.

Výstupy monitorovania sú základným nástrojom kontroly v dosahovaní výsledkov voči stanoveným cieľom. Efektívny rámec monitorovania má kapacitu upozorniť na nedostatky a meškanie v dosahovaní stanovených cieľov, na základe čoho môžu byť prijaté včasné nápravné opatrenia.

Národný monitorovací rámec je potrebné realizovať tak, aby bolo zabezpečené prepojenie s monitorovacím rámcom realizovaným na úrovni Európskej únie. Toto je realizované najmä prostredníctvom, tzv. spoločného rámca indikátorov pripraveného FRA za účelom sledovania pokroku v plnení národných stratégií.

Predpokladom pre realizáciu efektívneho monitorovacieho systému je dostupnosť potrebných dát a stanovenie štandardizovaných nástrojov. Prítomnosť štandardizovaných nástrojov garantuje rovnaký postup vo vykazovaní a interpretácii plnenia stanovených cieľov naprieč celej implementačnej štruktúre a naprieč celému obdobiu monitorovania.

Hlavným výsledkom jednotnej štruktúry monitorovania je existencia údajov, na základe ktorých bude možné realizovať následné hodnotenia a poskytovať informácie ohľadom plnenia cieľov Stratégie verejnosti a príslušným inštitúciám tak na Slovensku ako i v zahraničí.

Podmienkou efektívneho monitorovacieho systému je jeho jednoduchosť, prehľadnosť a zrozumiteľnosť. Účelom monitorovacieho systému nie je prichádzať s informáciami o komplexnosti problému, vzájomnej prepojenosti jednotlivých programov, o rozsahu štrukturálnych prekážok alebo podmienenosti procesov v dosahovaní výsledkov. Cieľom monitorovacieho systému je poskytnúť jednoznačné a aktuálne informácie kvantitatívneho charakteru. Ich prezentácia musí byť zrozumiteľná aj pre jednotlivca, ktorý sa téme nevenuje na expertnej úrovni.

Zrozumiteľným a prehľadným musí byť i zdroj dát, prostredníctvom ktorých je ilustrovaný pokrok v napĺňaní monitorovaného opatrenia/aktivity.

Povinnosť monitoringu vyplýva z návrhu nariadenia Európskej komisie o rovnosti, začlenení a účasti Rómov, ktorá členským krajinám ukladá povinnosť predkladať správu o realizácii Stratégie v dvojročnej periodicite.

Monitorovanie napĺňania cieľov Stratégie v Slovenskej republike prebieha nasledujúcimi formami:

1. Ročná správa o napĺňaní Akčných plánov Stratégie

Napriek tomu, že Európska komisia periodicitu predkladania národných správ určuje na dvojročné obdobie, s cieľom zvýšiť angažovanosť zainteresovaných rezortov je realizovaná správa o pokroku v napĺňaní Akčných plánov Stratégie v SR, ktorá bude predkladaná každoročne. Ročná správa je pripravovaná pre potreby národnej úrovne, zvýšená miera periodicity má slúžiť v prospech včasného zabezpečovania nápravných opatrení v prípadoch, kedy napĺňanie jednotlivých opatrení a cieľov nie je realizované v súlade s plánovaným harmonogramom.

Ročná správa je predkladaná na vedomie členom Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie. Členovia uvedenej pracovnej skupiny nemajú právo pripomienkovať jej obsah. Odňatie možnosti pripomienkovať obsahovú stránku dokumentu je podmienený snahou o zachovanie autenticity informácií poskytnutými jednotlivými rezortmi a inými partnermi zodpovednými za napĺňanie cieľov Stratégie, ale najmä informácií poskytnutými členmi expertného panelu, ktorí sú do prípravy ročnej správy zapojení.

Ročná správa je však predmetom štandardného pripomienkového procesu (interné pripomienkové konanie a medzirezortné pripomienkové konanie). Následne je správa predložená na rokovanie vlády SR a jej obsah je prednesený i vo vybranom výbore Národnej rady SR. V prípade nedostatočného plnenia stanovených cieľov má Vláda SR povinnosť jednotlivé rezorty zaviazat' ku rýchlejšiemu postupu.

Monitorovacia správa je pripravovaná vo forme štandardizovanej monitorovacej tabuľky. Tabuľka je vytvorená tak, aby poskytla priestor pre informácie o napĺňaní každého zo piatich cieľov Stratégie (jeden horizontálny cieľ a štyri tematické) v rovnakej štruktúre a v porovnateľnom rozsahu. Formát tabuľky je pre všetky zapojené subjekty záväzný.

Rozsah údajov, ktoré sú v súvislosti s napĺňaním jednotlivých cieľov poskytované zahŕňa:

- Uvedenie opatrenia, aktivity a merateľného ukazovateľa/ukazovateľov danej aktivity
- Východiskovú hodnotu uvedeného ukazovateľa na začiatku Stratégie/sledovaného obdobia
- Cieľovú a dosiahnutú hodnotu sledovaného ukazovateľa v jednotlivých rokoch
- Zdroj dát, prostredníctvom ktorých je pokrok vykazovaný
- Relevanciu aktivity v sledovanom období
- Určenie subjektu zodpovedný za dosiahnutie cieľa
- Opis realizovaných aktivít vedúcich k naplneniu cieľov
- Ak je relevantné tak zoznam ďalších subjektov zapojených do realizácie sledovanej aktivity, spôsob ich zapojenia a rozsah úloh

- Uvedenie dôvodov a nápravných opatrení v prípade ak stanovená cieľová hodnota nebola naplnená
- Výšku alokovaných finančných zdrojov
- Odhadovanú výšku finančných zdrojov investovaných počas sledovaného obdobia v delení na EŠIF, štátny rozpočet a rozpočet ďalších subjektov
- Celkové bodové hodnotenie realizácie predmetnej aktivity zo strany zodpovedného subjektu
- Hodnotenie plnenia zo strany panelu expertov.

Vyššie uvedené informácie, okrem hodnotenia zo strany panelu expertov, poskytujú rezorty, ktoré nesú zodpovednosť za napĺňanie konkrétnych cieľov.

ÚSVRK, ako národný kontaktný bod pre plnenie Stratégie, v súvislosti s ročnou monitorovacou správou jednotlivým rezortom a iným organizáciám zodpovedným za napĺňanie cieľov Stratégie a Akčného plánu Stratégie pri vyplňaní hodnotiacej tabuľky poskytuje asistenciu súvisiacu len s technickou podporou potrebnou pre vyplnenie tabuľky. ÚSVRK v žiadnom prípade nemá kompetenciu vstupovať do obsahovej a vecnej stránky informácií poskytnutých zo strany jednotlivých rezortov.

Správnosť obsahovej a vecnej stránky údajov je verifikovaná členmi „panelu expertov“, ktorých úlohou je dohliadať na obsahovú a vecnú relevantnosť údajov poskytnutých jednotlivými rezortmi a posúdiť reálny vplyv vykazovaných programov/aktivít na napĺňanie cieľov Stratégie. Reakcie členov/členiek panelu expertov na poskytnuté informácie sa sústreďujú najmä na interpretáciu údajov ohľadom plnenia jednotlivých cieľov zo strany zodpovedných rezortov.

Panel expertov plní kľúčovú úlohu v súvislosti s prítomnosťou kontrolného mechanizmu a mechanizmu pre prijatie včasných nápravných opatrení.

Zapojenie panelu expertov je podmienené skúsenosťami z minulosti, kedy nebolo výnimočné ak jednotlivé rezorty vykazovali aj aktivity a finančné zdroje, ktoré nemali reálny vplyv na plnenie jednotlivých cieľov. Úlohou panelu expertov je na základe svojho expertného názoru posúdiť správnosť interpretácie vykazovaných opatrení a svoj názor vyjadriť prostredníctvom krátkeho komentára a bodového ohodnotenia plnenia cieľov. V prípade, ak bude rozdiel v bodovom ohodnotení markantný a konkrétny člen panelu expertov identifikuje nesprávnu interpretáciu, ÚSVRK iniciuje s konkrétnym ministerstvom, v súvislosti s realizáciou konkrétneho cieľa/aktivity, prijatie nápravných opatrení.

2. Národná správa o napĺňaní Stratégie predkladaná na EK

V zmysle návrhu Nariadenia Rady o rovnosti, začlení a účasti Rómov, Slovenská republika má povinnosť Európskej komisii predkladať monitorovaciu správu o pokroku dosahovaní cieľov Stratégie v dvojročnej periodicite.

Je možné predpokladať, že EK v dostatočnom predstihu členským krajinám poskytne metodický dokument ohľadom prípravy monitorovacej správy, ktorý bude obsahovať aj pokyny ohľadom očakávanej formy a rozsahu monitorovacej správy.

Za predloženie monitorovacej správy zodpovedá ÚSVRK. Na príprave správy aktívne spolupracujú jednotlivé rezorty a ďalší partneri zapojení do naplňania cieľov Stratégie. Významným zdrojom informácií pri príprave Národných správ o naplňaní Stratégie predkladaných na EK sú Ročné správy o naplňaní Akčných plánov Stratégie.

Návrh správy je pred zaslaním na EK prijatý členmi Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie, ktorí majú príležitosť Správu pred jej prijatím pripomienkovať. ÚSVRK má povinnosť sa pripomienkami členov Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie zaoberať.

Vláda SR je o obsahu Národnej správy o naplňaní Stratégie predkladanej na EK informovaná, informácia môže byť spojená s prijatím Ročnej správy o naplňaní Akčných plánov Stratégie.

PROCES HODNOTENIA

Povinnosť venovať adekvátnu pozornosť a zdroje procesu hodnotenia, rovnako ako v prípade monitorovania, vyplýva z návrhu nariadenia Európskej komisie o rovnosti, začlenení a účasti Rómov.

Hlavným cieľom aktivít súvisiacich s hodnotením je prostredníctvom dôslednej analýzy posúdiť kvalitu realizovaných programov a aktivít a posúdiť ich vplyv na naplňanie cieľov Stratégie a následne na zlepšenie postavenia Rómov v spoločnosti. Integrálnou súčasťou hodnotiacich správ je súbor odporúčaní, prostredníctvom ktorých je možné riadenie procesov vedúcich ku úspešnej realizácii Stratégie zefektívniť a naplňanie cieľov Stratégie zrýchliť. Proces hodnotenia využíva kombináciu kvantitatívnych a kvalitatívnych metód hodnotenia. Prostredníctvom týchto spracúva a interpretuje široké spektrum informácií, ktoré sú základom pre proces posúdenia situácie.

V zmysle štandardov hodnotenia verejných politík je vhodné, aby sa realizované hodnotenia zamerali na posúdenie naplňania cieľov Stratégie zo štyroch základných aspektov, ktorými sú relevantnosť, účinnosť, dopad a udržateľnosť.

V súvislosti s aspektom relevantnosti sa skúma najmä vzťah hodnotených opatrení s reálnymi potrebami cieľových skupín, vzťah hodnotených opatrení s inými politikami a opatreniami, prípadne vzťah medzi samotnou Stratégiou a inými strategickými dokumentmi.

V súvislosti s aspektom účinnosti sa skúmajú otázky ako rozsah realizovaných opatrení, miera naplnenia jednotlivých cieľov, vhodnosť procesov prijatých za účelom naplnenia cieľov, prítomnosť a dostupnosť potrebných zdrojov a podobne.

S súvislosti s aspektom dopadu sa skúma najmä rozsah zmeny, ku ktorej došlo vďaka realizácii konkrétneho opatrenia/aktivity/Stratégie. V súvislosti s týmto aspektom je vhodné určiť hodnoty, ktoré je možné považovať za minimálnu akceptovateľnú hranicu¹ zmeny. V prípade, ak je predmetom hodnotenia oblasť, ktorá je v Stratégii vyjadrená aj prostredníctvom zoznamu ukazovateľov, určenie minimálnej hranice môže byť podmienené aj hodnotou určenou v súvislosti s konkrétnym ukazovateľom.

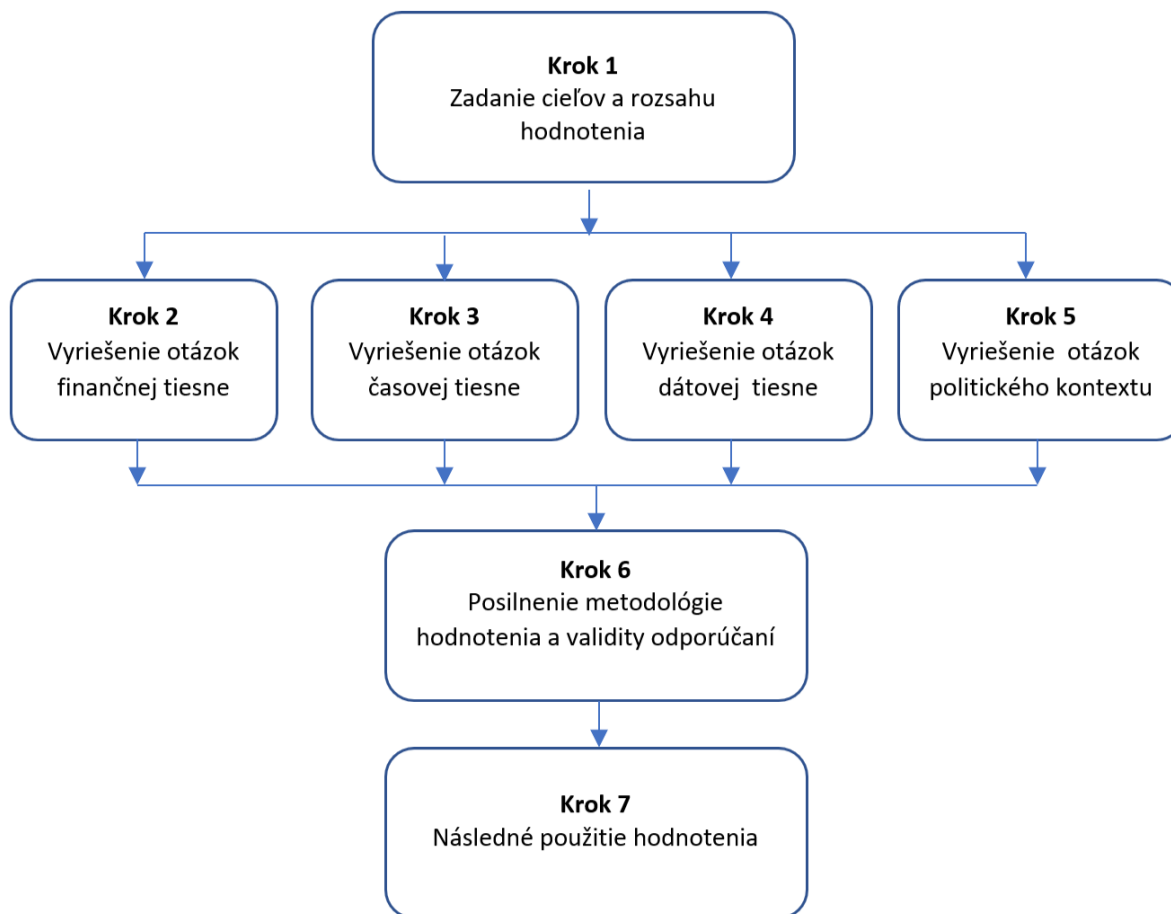
V súvislosti s aspektom udržateľnosti sa skúma vplyv jednotlivých opatrení na budúcnosť, či z pohľadu cieľovej skupiny alebo verejných politík. Predmetom skúmania je aj prítomnosť zdrojov potrebných pre prípadné pokračovanie opatrenia/aktivity.

Hodnotenie zohľadňujúce štyri vyššie uvedené aspekty je ideálne postavené na kombinácii kvalitatívnych a kvantitatívnych metód hodnotenia. V prípade, ak to charakter hodnotenej intervencie dovoľuje (ak ide napr. o program, ktorý nie je realizovaný celoplošne) je pre lepšie posúdenie dopadov vhodné zvážiť aj využitie experimentálnych a kvázi-experimentálnych metód s prítomnosťou kontrolnej skupiny.

Aj vzhľadom na politickú citlivosť otázok súvisiacich s rovnosťou, začlenením a účasťou Rómov, ktoré sa nezriedka stávajú predmetom politického boja, je potrebné minimalizovať riziko tzv. „pseudo-evaluácie“, teda hodnotenia, ktoré slúži na dosahovanie politickej moci alebo politickej reklamy. Proces hodnotenia sa nesmie vyhýbať nepopulárnym otázkam a v prípade zistení o neúspešnej realizácii, výsledky hodnotenia nesmú byť interpretované tak, aby vytvárali fikciu napĺňania stanovených cieľov. Je preto dôležité sa snažiť o dosiahnutie čo najvyššej miery objektívnosti a transparentnosti v realizovaných hodnoteniach.

Riziko nekvalitného hodnotiaceho procesu je možné minimalizovať dôrazom na dôsledne naformulovanie cieľov hodnotenia a alokáciu dostatočných zdrojov (či ľudských, finančných alebo časových). S cieľom zabezpečiť čo najoptimálnejšie podmienky a čo najobjektívnejšie výsledky hodnotenia, každé hodnotenie by malo byť plánované a realizované v siedmych základných krokoch, pričom kroky 2-5 môžu prebiehať paralelne. Grafické zobrazenie prístupu je nižšie, rovnako ako krátky opis jednotlivých krokov.

¹ Tzv. MEAS (minimum acceptable effect size)

Graf 2: Grafické zobrazenie procesu plánovania konkrétneho hodnotenia, zdroj: autorka podľa Bamberger et al. (2006)

1. Krok 1: Zadanie cieľov a rozsahu hodnotenia

Podmienkou vo výkone konkrétneho hodnotenia je jasné definovanie zadania. Je potrebné, aby zadávateľ hodnotenia, v tomto prípade ÚSVRK, jasne pomenoval hlavné ciele hodnotenia a určil okruhy hodnotiacich otázok. Je tiež potrebné jasne komunikovať časový a finančný rámec, v rámci ktorého má byť hodnotenie realizované. Na druhej strane je potrebné, aby hodnotiteľ pochopil potreby zadávateľa a kontext predmetu hodnotenia (Stratégie/jednotlivých tematických oblastí/opatrení...) a navrhoval vhodné metódy hodnotenia.

2. Kroky 2 – 5: Vyriešenie otázok finančnej, časovej a dátovej tiesne a možných politických záujmov

Nedostatok času, finančných zdrojov a dát je výzvou, na ktorú realizácia hodnotení bežne naráža. Je preto potrebné, aby očakávania voči hodnoteniu boli realistické. V súvislosti s finančnými zdrojmi je dôležité, aby boli zvolené metódy hodnotenia, ktoré reflektujú finančnú alokáciu určenú pre realizáciu hodnotenia. V mnohých prípadoch je pôvodnú metodológiu potrebné prehodnotiť, v prípade použitia experimentálnych a kvázi-experimentálnych metód je potrebné zmenšiť výskumnú

vzorku, prípadne sa zamerať na využitie sekundárnych, alebo už existujúcich dát. V súvislosti s časovou tiesňou je, okrem už spomenutého, potrebné zvážiť rozšírenie tímu hodnotiteľov, prípadne, prípravné štúdie zabezpečiť prostredníctvom externých dodávateľov. Veľkú časovú úsporu môže zabezpečiť i zaradenie ukazovateľov dopadu medzi ukazovatele, ktorých progres sa sleduje v procese monitorovania.

Bežnou výzvou je nedostupnosť, alebo nízka kvalita, potrebných dát. Ide najmä o situácie, kedy sa potrebné dáta nezbierajú, prípadne je extrémne náročné ich zbierať. V prípade zberu dát je potrebné zabezpečiť, aby boli dáta zbierané od relevantných respondentov a adekvátnym spôsobom dôsledne uplatňujúcim všetky etické štandardy. V prípade absencie potrebných dát je potrebné zvážiť využitie sekundárnych alebo proxy dát.

Pri realizácii hodnotenia je potrebné zohľadňovať kontext, v rámci ktorého je hodnotenie realizované. Ide najmä o politické reálie, výber respondentov a zainteresovaných osôb/inštitúcií, tak aby samotný výber respondentov nebol určujúcim pre nevyvážené výsledky hodnotenia.

3. Krok 6: Posilnenie metodológie a validity odporúčaní

Validita odporúčaní vyplývajúcich z realizovaného hodnotenia je vo veľkej miere definovaná metodológiou hodnotenia. Realizácia krokov 2-5 predstavuje dobrý základ pre identifikáciu rizík plynúcich z použitia jednotlivých metód. Pri príprave hodnotenia je potrebné si jednotlivé riziká uvedomovať a pripraviť plán pre ich minimalizáciu.

4. Krok 7: Následne použitie výsledkov hodnotenia

Realizácia hodnotenia má význam najmä vtedy, ak sú jej výsledky použité v prospech zlepšenia ďalších programov/aktivít. Je preto potrebné zvážiť spôsoby, ktorými budú výsledky hodnotenia a z nich vyplývajúce odporúčania komunikované smerom ku dotknutým subjektom. Tiež je potrebné zabezpečiť, aby s formuláciou výsledkov bol identifikovaný tak zadávateľ (v tomto prípade s najväčšou pravdepodobnosťou ÚSVRK) ako i realizátor hodnotenia. Toto je možné zabezpečiť najmä prostredníctvom priebežnej komunikácie medzi objednávateľom a zhotoviteľom a priebežnej prezentácie predbežných zistení.

Hodnotiaci rámec prijatý na úrovni Slovenskej republiky by mal byť kompatibilný s európskym rámcom hodnotenia. Návrh Nariadenia Európskej komisie o rovnosti, začlenení a účasti Rómov navrhuje realizáciu štyroch základných typov hodnotenia, ide o:

- Správu o využívaní EU fondov (táto by mala byť realizovaná v rokoch 2024 a 2029)
- Tieňové hodnotenie tzv. "civil monitor", teda hodnotenie realizované organizáciami občianskeho sektora (navrhované sú celkom štyri cykly realizované v rokoch 2022, 2024, 2026 a 2028)

- Hodnotiaca správa Európskej komisie (rovnako ako v prípade tzv. „civil monitoru“ sú navrhované celkom štyri cykly realizované v rokoch 2022, 2024, 2026 a 2028)
- Hodnotenie v kontexte budúcich opatrení (je navrhovaná realizácia dvoch správ, prvá v roku 2024 a druhá v roku 2030, ktorá by mala plniť aj úlohu ex-post hodnotiacej správy)

Hodnotenie napĺňania cieľov Stratégie v Slovenskej republike preto prebieha nasledujúcimi formami:

1. Externé hodnotenie napĺňania cieľov Stratégie

Hodnotenie napĺňania cieľov Stratégie je realizované externe, prostredníctvom nezávislých expertov/expertiek. Uvedený prístup vychádza z predchádzajúcich skúseností, kedy sa model zapojenia externých expertov/expertiek potvrdil ako vhodný prístup, prostredníctvom ktorého je možné získať informácie od širokého spektra zainteresovaných úrovní a ponúknuť kompletný pohľad na progres v napĺňaní Stratégie.

Evaluačné otázky sa týkajú najmä progresu v napĺňaní cieľov Stratégie. Okrem pohľadu na plnenie piatich základných cieľov Stratégie (jeden horizontálny cieľ a štyri tematické ciele) má externé hodnotenie posúdiť i inštitucionálne a finančné zabezpečenie napĺňania cieľov Stratégie, posúdiť napĺňanie princípu partnerstva a posúdiť funkčnosť procesov, ktoré majú napĺňanie cieľov Stratégie zabezpečovať.

Podmienkou pre výkon externého hodnotenia napĺňania cieľov Stratégie je rešpektovanie základných princípov, ktorými sú proporcionalita, nezávislosť, partnerstvo a transparentnosť v hodnotení.

Hodnotenie jednotlivých opatrení/aktivít, prostredníctvom ktorých sú ciele Stratégie napĺňané sú posudzované z aspektu relevantnosti, účinnosti, dopadu a udržateľnosti (pre viac informácií vid'. vyššie).

Základný zdroj dát potrebných pre výkon hodnotenia ponúkajú výsledky príbežného monitoringu a iných zisťovaní realizovaných v zmysle procesu monitorovania. Tieto sú triangulované prostredníctvom dát získaných prostredníctvom kvalitatívnych metód hodnotenia, akými sú pološtrukturované rozhovory, fokusové skupiny, dotazníky, pozorovanie a podobne.

Externé hodnotenia je realizované v troch cykloch, v roku 2025, v roku 2028 a v roku 2031. Posledné so série hodnotení plní úlohu aj ex-post hodnotenia v napĺňaní cieľov Stratégie.

Zistenia hodnotenia sú konzultované s odbornou verejnosťou prostredníctvom špecializovaného podujatia (seminára). Výber účastníkov podujatia je realizovaný v spolupráci ÚSVRK, ako zadávateľa, a realizátora hodnotenia.

Po zapracovaní pripomienok vznesených počas špecializovaného seminára je hodnotiaca správa predložená členom Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie, ktorí ju zoberú na vedomie. Výsledky hodnotenia sú prednesené i vo vybranom výbore Národnej rady SR.

Pre výkon externého hodnotenia je potrebné zabezpečiť dostatočné zdroje a podmienky, v rámci ktorých je hodnotenie možné vykonať v zmysle vysokých štandardov nezávislosti a odbornosti.

2. Dopadové hodnotenia v tematických oblastiach Stratégie

Dopadové hodnotenia sú zamerané na lepšie pochopenie súvislosti vo výkone sektorových politík (prioritne tých, ktoré sú mainstreamové) a ich vplyvu na napĺňanie cieľov Stratégie ako i vplyvu horizontálnej témy na zlepšenie situácie v súvislosti s jednotlivými tematickými cieľmi Stratégie.

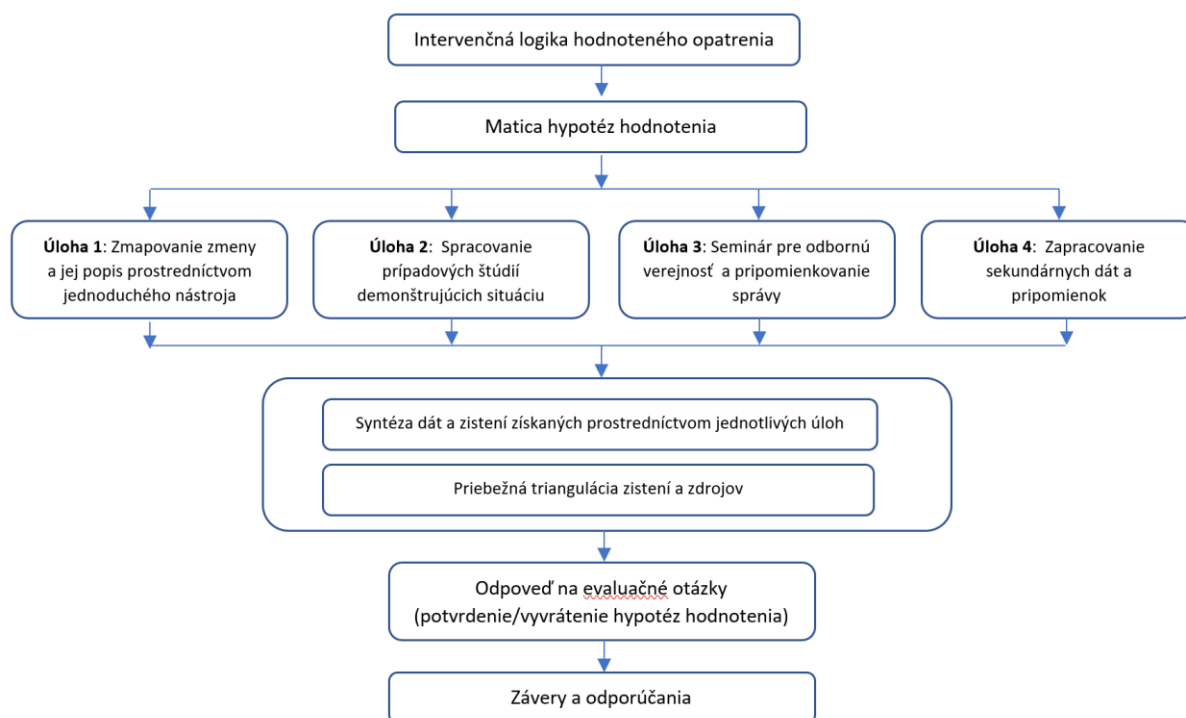
Výkon dopadových hodnotení je ukotvený prioritne v kvantitatívnych metódach hodnotenia, pričom dôraz je kladený aj na využitie experimentálnych a kvázi-experimentálnych metód. Kvalitatívne metódy sú využívané najmä s cieľom triangulácie a lepšej interpretácie zistení.

Vzhľadom na fakt, že ide o hodnotenia v tematických oblastiach, situáciu je vhodné ilustrovať i prostredníctvom prípadových štúdií týkajúcich sa danej témy.

Predmetom dopadových hodnotení sú konkrétne, najmä mainstreamové, opatrenia/verejné politiky v danej tematickej oblasti Stratégie. Pri hodnotení je preto vhodné zohľadňovať intervenčnú logiku hodnoteného opatrenia/verejnej politiky.

S cieľom zvýšiť validitu zistení a odporúčaní, tieto sú konzultované s odbornou verejnosťou prostredníctvom špecializovaného podujatia (seminára). Zapojená odborná verejnosť má príležitosť sa ku jednotlivým zisteniam a odporúčaniam vyjadriť.

Proces výkonu dopadových hodnotení je zobrazený v grafe nižšie.

Graf 3: Grafické zobrazenie procesu realizácie dopadového hodnotenia, zdroj: autorka

Výkon dopadových hodnotení je zabezpečený externými hodnotiteľmi/hodnotiteľkami so skúsenosťou v oblasti výkonu kvantitatívnych ako i kvalitatívnych metód hodnotenia.

Vzhľadom na možné využívanie experimentálnych a kvázi-experimentálnych metód hodnotenia, ktorých realizácia je časovo náročná, je potrebné aby realizácia jednotlivých hodnotení začala dostatočne skoro a poskytla dostatočný priestor a zdroje potrebné pre výkon takýchto hodnotení.

Do roku 2030 bude vykonané aspoň jedno dopadové hodnotenie v každej z tematických priorít Stratégie (celkom 4) a minimálne dve dopadové hodnotenia zameraná na preskúmanie vzájomnej komplementarity jednotlivých aktivít. Je potrebné, aby v prípade všetkých dopadových hodnotení bol zohľadňovaný vplyv horizontálnej priority Stratégie.

Členovia Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie budú o realizácii a výsledkoch jednotlivých hodnotení informovaní. Zistenia jednotlivých hodnotení budú slúžiť ako zdroj argumentácie v prospech tvorby inkluzívnejších verejných politík.

3. Prípadové štúdie o príkladoch dobrej praxe vo vybraných témach

Zdieľanie príkladov dobrej praxe má potenciál efektívnym spôsobom popularizovať progres v napĺňaní cieľov Stratégie medzi širokou ako i odbornou verejnosťou.

Prezentácia pokroku v napĺňaní cieľov Stratégie naratívnym spôsobom môže plniť i významnú edukačno-informačnú úlohu a môže sa stať významným zdrojom informácií a inšpirácie pre jednotlivé subjekty zapojené do napĺňania cieľov Stratégie, tak na národnej, medzinárodnej ale i lokálnej úrovni.

Aby zverejňovanie príkladov dobrej praxe vyššie uvedené funkcie napĺňalo, je potrebné aby dosiahnutá zmena bola popísaná detailne, aby bola uvedená postupnosť jednotlivých krokov, ich vzájomne prepojenie, úloha jednotlivých aktérov zapojených do realizácie aktivity, zdroje potrebné na realizáciu aktivít a dosiahnutie zmeny, ako i aktivity súvisiace s udržiavaním a zveľaďovaním dosiahnutého výsledku.

Príklady dobrej praxe je možné spracovať prostredníctvom prístupu tzv. kritickej etnografie (tento sa zameriava na skúmanie štruktúr a vzťahov za účelom odhalenia a prekonania nerovností a nadradenosti) a hermeneutickej interpretácie (táto sa sústreďuje na porozumenie kontextu v ľudskom prejave s prihliadnutím na vzťahy medzi zapojenými aktérmi).

Porozumenie kontextu daného príkladu je pre spracovanie prípadovej štúdie o príklade dobrej praxe absolútne kľúčové, nakoľko dosahovanie pokroku v súvislosti s integráciou a účasťou ľudí z prostredia MRK je okrem prítomnosti vhodných verejných politík a dostupnosti zdrojov, vo veľkej miere podmienené práve lokálnym kontextom, v ktorom sa konkrétna skupina ľudí nachádza (tento zahŕňa historické súvislosti, vzťahy, veľkosť skupiny, socio-ekonomický kontext atď.). Spracovaním prípadových štúdií by preto mali byť poverení experti a expertky so skúsenosťou antropologického výskumu.

Minimálny počet zverejnených prípadových štúdií o príkladoch dobrej praxe je stanovený na päť v každej z tematických oblastí Stratégie a päť v súvislosti s horizontálnou témou Stratégie. Celkom ide o 25 prípadových štúdií o príkladoch dobrej praxe, pričom tieto budú zverejňované od roku 2024, v orientačnom počte 3-4 prípadové štúdie ročne.

S cieľom zvýšiť informovanosť o jednotlivých príkladoch dobrej praxe je možné zvážiť spracovanie krátkych informačných videí, ktoré by boli využívané na komunikačne a propagačné účely identifikovaných príkladov dobrej praxe.

V snahe predchádzať spracovaniu príkladov, ktoré môžu byť kontroverzné alebo môžu byť demonštráciou moci, výber príkladov dobrej praxe musí byť uskutočnený na základe expertného názoru minimálne troch členov panelu expertov (pre info ohľadom panelu expertov viď vyššie). Návrhy príkladov dobrej praxe môžu byť

zbierané rôznymi spôsobmi, akými sú verejná výzva, návrhy zo strany zamestnancov ÚSVRK, návrhy zo strany relevantných rezortov, odborníkov alebo širokej verejnosti.

Členovia a členky Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie sú o výbere jednotlivých príkladov dobrej praxe informovaní.

4. Hodnotenie dopadu EŠIF na napĺňanie cieľov Stratégie

Prostriedky európskeho spoločenstva predstavujú hlavný zdroj finančných prostriedkov potrebných pre dosiahnutie cieľov Stratégie. Je preto potrebné merať ich dopad na úspešné plnenie Stratégie.

Okrem hodnotenia výsledkov reálneho čerpania prostriedkov EŠIF v prospech integrácie MRK a napĺňanie cieľov Stratégie je potrebné posúdiť aj procesy čerpania EŠIF v súvislosti s realizáciou jednotlivých programov.

Výsledkové hodnotenie reálneho čerpania prostriedkov EŠIF sa prioritne sústreďuje na vyčíslenie sumy, ktorá bola alokovaná, kontrahovaná a reálne čerpaná v prospech integrácie MRK a napĺňanie cieľov Stratégie. Zistenia sa opierajú o dáta ITMS triangulované prostredníctvom prehľadu projektov podporujúcich napĺňanie cieľov Stratégie. Prepojenie realizovaných projektov s cieľmi Stratégie bude okrem sekundárneho výskumu všetkých vykazovaných projektov (prostredníctvom prehľadu informácií o každom z realizovaných projektov uverejneného v ITMS) overené aj prostredníctvom terénneho výskumu realizovaného na vzorke vybraných projektov.

Informácie získané prostredníctvom terénneho výskumu aplikujúceho kvalitatívne metódy hodnotenia ako rozhovory a pozorovanie, bude základom i pre druhú časť hodnotenia, ktorou je hodnotenie procesov v čerpaní prostriedkov EŠIF. Cieľom procesného hodnotenia je identifikovať prekážky, ktoré z pohľadu prijímateľov finančnej pomoci efektívny proces čerpania finančných prostriedkov spomaľujú alebo mu úplne bránia.

Podstata hodnotenia vyžaduje kombináciu kvantitatívnych a kvalitatívnych metód hodnotenia, pričom kvantitatívne sa sústreďujú najmä na analytické spracovanie sekundárnych dát a kvalitatívne na posúdenie situácie v súvislosti s dopadmi zdrojov na zlepšenie situácie a posúdenie efektívnosti jednotlivých procesov.

Hodnotenie dopadu EŠIF na napĺňanie cieľov Stratégie bude realizované dvakrát. Prvé hodnotenie je naplánované na rok 2025, druhé na rok 2029. Hodnotenie realizované v roku 2025 je považované za hodnotenie „polčasu“ programového obdobia 2021-2027. Druhé hodnotenie, realizované v roku 2029, je považované za ex-post hodnotenie. Načasovanie hodnotení reflektuje nábehovú krivku v čerpaní prostriedkov EŠIF (hodnotenie „polčasu“ je preto posunuté z roku 2024 na rok 2025) ako i princíp N+3 v čerpaní prostriedkov EŠIF, ktoré napriek ukončeniu programového obdobia v roku 2027 umožňuje dočerpanie finančných prostriedkov až v roku 2030.

Načasovanie realizovaných hodnotení vo veľkej miere reflektuje časový harmonogram správ o využívaní EÚ fondov realizovaných na európskej úrovni, ktorých realizácia je naplánovaná na roky 2024 a 2029.

Hodnotenie je vykonané prostredníctvom externých expertov/expertiek so znalosťou problematiky čerpania EŠIF v súvislosti s integráciou marginalizovaných skupín.

Výsledky hodnotenia sú, rovnako ako v prípade všetkých ostatných navrhovaných typov hodnotenia, predmetom pripomienkovania zo strany odbornej verejnosti, ktorej pripomienky sú v konečnej správe zohľadnené.

Obe správy sú predložené členom Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie a sú predmetom štandardného pripomienkového konania. Správy sú predložené na rokovanie vlády SR, ktorá v prípade potreby prostredníctvom svojho uznesenia jednotlivé rezorty zaviazne ku prijatiu nápravných opatrení. Obsah záverečných správ je tiež prednesený vo vybranom výbore Národnej rady SR.

ZVEREJŇOVANIE ZISTENÍ MONITOROVANIA A HODNOTENIA

S cieľom zabezpečiť čo najvyššiu mieru transparentnosti v naplňaní cieľov Stratégie, všetky zistenia pochádzajúce z procesu monitorovania a hodnotenia budú verejné dostupné prostredníctvom webového sídla ÚSVRK.

O jednotlivých výstupoch monitorovania a hodnotenia bude pred ich zverejnením informovaná Pracovná skupina pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie, ktorej členovia jednotlivé výstupy buď len zoberú na vedomie alebo ich prijmu. Niektoré z výstupov budú predložené i na rokovanie vlády SR ale na rokovanie vybraného výboru Národnej rady SR. Konkrétny postup týkajúci sa jednotlivých výstupov je popísaný v predchádzajúcich častiach tohto dokumentu.

Jednotlivé výstupy budú na webovom sídle ÚSVRK (alebo prostredníctvom samostatnej webovej aplikácie prepojenej s webovým sídlom ÚSVRK) zverejnené bezprostredne po ich prerokovaní zo strany členov Pracovnej skupiny pre hodnotenie a monitorovanie Stratégie.

V ideálnom prípade sú výstupy monitorovania a hodnotenia ako i dáta súvisiace s priebežným monitorovaním naplňania Stratégie prístupné vo virtuálnom priestore prostredníctvom samostatnej webovej aplikácie prepojenej s webovým sídlom ÚSVRK. Využitie takéhoto riešenia ponúka príležitosť pre zvýšenie transparentnosti a prístupnosti monitorovacieho a hodnotiaceho procesu, pre lepšie sledovanie pokroku v jednotlivých oblastiach ako i zobrazovanie pokroku v rôznych interaktívnych formách (tabuľkové zobrazenie, zobrazenie v grafoch, sledovanie vybraných ukazovateľov atď.). Zverejňovanie informácií prostredníctvom webových aplikácií sa stáva štandardom vo zverejňovaní informácií ohľadom naplňania cieľov verejných politík a v plnej miere reflektuje princípy tzv. „otvoreného vládnutia“ a „otvorených dát“, ku ktorým sa Slovenská republika hlási.

V súvislosti so získaním podpory pre realizáciu Stratégie zo strany širokej verejnosti, prioritne v oblasti horizontálnej témy Stratégie (rovnosť, začlenenie a účasť Rómov) je dôležité sa zamerať na zverejňovanie a šírenie informácií aj smerom ku širokej verejnosti. Toto je možné dosahovať prostredníctvom premysleného a systematicky realizovaného komunikačného plánu, ktorého súčasťou je spolupráca s médiami, realizácia vzdelávacích a informačných podujatí pre novinárov, aktívna prítomnosť na sociálnych sieťach a pravidelné a zrozumiteľné zverejňovanie informácií o príkladoch dobrej praxe, prostredníctvom ktorých je napĺňanie cieľov Stratégie možné ilustrovať.

POTREBNÉ ZDROJE

Pre kvalitný a systematický výkon hodnotenia a monitorovania pokroku v napĺňaní cieľov Stratégie je potrebné zabezpečiť potrebné finančné a ľudské zdroje. V opačnom prípade výkon monitorovania a hodnotenia nebude možné vykonať, čím budú porušené záväzky voči EK a príležitosť pre zlepšovanie realizácie verejných politík v oblastiach tematických a horizontálnych priorít Stratégie zostane nevyužitá.

V súvislosti s personálnymi zdrojmi je potrebné sa sústrediť na budovanie interných odborných kapacít ÚSVRK a posilňovanie analytických zručností v oblasti monitorovania a hodnotenia verejných politík. Je potrebné vytvoriť také podmienky, aby bola minimalizovaná miera fluktuácie odborných zamestnancov ÚSVRK, bola budovaná inštitucionálna pamäť organizácie a ÚSVRK bol atraktívnym zamestnávateľom aj v prípade vysoko kvalifikovaných jednotlivcov.

Podpora interných personálnych kapacít ÚSVRK úzko súvisí s dostupnosťou finančných zdrojov. Vzhľadom na limitované možnosti štátneho rozpočtu je možné zopakovať model realizovaný v minulosti, kedy finančné zdroje potrebné pre zabezpečenie procesu monitorovania a hodnotenia boli zabezpečené prostredníctvom tzv. národného projektu spolufinancovaného z prostriedkov ESF prostredníctvom operačného programu Ľudské zdroje. Ide o projekt s názvom „Monitorovanie a hodnotenie inkluzívnych politík a ich dopad na marginalizované rómske komunity“ realizovaný v rokoch 2016-2022 s rozpočtom 3,1 mil. EUR. Cieľom projektu bolo zabezpečiť komplexné monitorovanie a hodnotenie životných podmienok MRK formou zhromažďovania štatistických a iných dát a informácií.

V snahe zabezpečiť kontinuitu vo výkone monitorovania a hodnotenia je potrebné zaistiť realizáciu druhej generácie uvedeného národného projektu aj prostredníctvom jeho uvedenia v strategických dokumentoch týkajúcich sa budúceho programového obdobia.

Vzhľadom na lehoty v procese získavania finančnej podpory spolufinancovanej z prostriedkov EŠIF je tiež nutné s prípravou nového národného projektu začať ihneď

po prijatí a zverejnení procesu schvaľovania a financovania národných projektov spolufinancovaných z prostriedkov EŠIF.

Navrhovaný proces monitorovania a hodnotenia v napĺňaní cieľov Stratégie pre rovnosť, inklúziu a participáciu Rómov do roku 2030 v porovnaní s predchádzajúcim obdobím počítá s rozšírením realizovaných aktivít, je preto potrebné rozpočet nového národného projektu, v porovnaní s predchádzajúcim, navýšiť. Minimálny rozsah aktivít, ktorý má byť v rozpočte nového národného projektu zohľadnený zahŕňa náklady na:

- posilňovanie interných personálnych kapacít ÚSVRK v oblasti monitorovania a hodnotenia
- zabezpečenie externých personálnych kapacít ÚSVRK v oblasti monitorovania a hodnotenia
- aktualizáciu Atlasu rómskych komunít
- štyri cykly výberového zisťovania životných podmienok a príjmov EU SILC MRK
- kontinuálny proces monitorovania a zverejňovanie ročných monitorovacích správ
- posilnenie spolupráce s orgánmi ústrednej štátnej správy, ktoré sa venujú zberu dát a realizáciu auditu existujúcich dát z pohľadu napĺňania cieľov Stratégie
- tri cykly externého hodnotenia napĺňania cieľov Stratégie
- šesť dopadových hodnotení v súvislosti a napĺňaním tematických a horizontálnych cieľov Stratégie
- identifikácia a spracovanie 25 príkladov dobrej praxe vo forme prípadových štúdií
- dva cykly hodnotenia dopadu EŠIF na napĺňanie cieľov Stratégie
- vytvorenie a prevádzku webovej aplikácie pre sledovanie napĺňania cieľov Stratégie
- realizáciu systematickej komunikácie voči širokej verejnosti ohľadom pokroku v napĺňaní cieľov Stratégie.

REFERENCIE

Bamberger, M.- Rugh, J.- Marby, L. (2006): Real World Evaluation. Working under Budget, Time, Data and Political Constraints, Sage Publications, ISBN: 1-4129-0946-5

EK (2021): Odporúčanie Rady z 12. marca 2021 o rovnosti, začleňovaní a účasti Rómov (2021/C 93/01), dostupné na eur-lex.europa.eu/legal-content/SK

FRA (2020): Monitoring framework for an EU Roma Strategic Framework for Equality, Inclusion and Participation: Objectives and indicators, dostupné na [What do fundamental rights mean for people in the EU? \(europa.eu\)](http://europa.eu)

OHCHR (2012) A HUMAN RIGHTS-BASED APPROACH TO DATA dostupné na [GuidanceNoteonApproachtoData.pdf \(ohchr.org\)](http://www.ohchr.org)